

ALT KRISZTIÁN

A VIDÁM TERMÉSZETŰ POÉTA ÉS AZ ÉN POÉZISOM TERMÉSZETE (Két Csokonai-vers összevetése)

Bevezetés

A *vidám természetű poéta* című vers 1793-ban készült. Fontosságát jelzi, hogy Csokonai több kötettervében az élen áll. A költő életében kétszer jelent meg: először – a megírás évében – a bécsi Magyar Múzsában, másodszer 1795-ben, az *Uránia* harmadik számában. Az *én Poézisom természete* című költemény *A vidám természetű poéta* későbbi átdolgozása. 1802-ben feltehetőleg már kész volt. A Lilla-ciklus második verseként jelent meg 1805-ben.¹

A két szöveg létrejötte között tehát kilenc év telt el. Kérdéseink: hogyan és miért változtatta meg Csokonai annyi esztendő elmúltával a korábbi művet?

1. A vidám természetű poéta

A mű vallomámos *ars poetica*,² melyben Csokonai hitet tesz a földi boldogság mellett, hitet tesz a szerelem mellett. Kijelöli költészetének új irányát, melynek háttérében metafizikai megalapozottságú életprogram és szemléletmód áll.³

Csokonai két ellentétes világot teremt hatvannégy verssorban, 232 szóval: a szomorúság világát és a vidám természetű poéta világát. A mű ennek megfelelően kettős osztású, szimmetrikus: az első négy versszak az előbbi, a második négy szakasz az utóbbi világot hozza létre. A két rész közötti ellentétet az eltérő strófaszerkezet is erősíti.⁴

A költő minden érzékszervre ható, ingerekkel teli világokat teremt. Mindkét valóságot hasonló fogalomkörökbe tartozó, de azon belül ellentétes szerkezeti elemekből építi fel. Így szembenálló csoportok állíthatók fel a két világot jellemző érzelmekből, fogalmakból, környezeti elemekből.

¹ A két vers keletkezésének idejéről és megjelenési helyéről: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei*, II. sajtó alá rendezte SZILÁGYI Ferenc, Bp., 1988, 523–525.

² BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1995, 385.

³ BÍRÓ, *i. m.*, 385–397.

⁴ *A vidám természetű poéta* és *Az én Poézisom természete* című versek strófaszerkezete és rímképlete azonos. A strófaszerkezetről, a rímképletről és a versszakok alkotta gondolati szimmetriáról: WÉBER Antal, *Csokonai Vitéz Mihály: Az én Poézisom természete = Miért szép?*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., 1975, 26–28.

Mindkét világ sajátos földrajzi terepre épül. A szomorúság világa *völgyekben* terül el. A díszetet *sírhalmok* és *temetők* alkotják. *Szörnyű környék* ez, ellentétben a boldogság világával, ami *andalgó vidék*, és amely egy réten fekszik. A rét szó ugyan nincs leírva a versben, de a szövegből kikövetkeztethető ez a geográfiai körülmény – ahogy később majd látni fogjuk.

A két világot egyaránt jellemzik bizonyos fényviszonyok, napszakok. A szomorúság világában éjszaka van (hiszen fenn van a Hold), *setétség* uralja a Földet. A vidámság világa hűvös *esthajnalban* jelenik meg, ami naplementét követő alkonyati időt jelent.

Mindkét világot növények, virágok díszítik. Az elborzasztó világ jellegzetes növénye a sötét lombú *ciprusfa*, melyet az ókori Keleten és Itáliában sírokra ültettek, s mellyel a halotti máglyákat díszítették.⁵ Eme világ növénye még a *Hesperis*, mely nem nappal, hanem éjszaka nyílik és illatozik. Shakespeare fejét pedig mérgező virágokból álló füzér díszíti (ugyanis az *Aconitum* – magyar nevén sisakvirág – mérgező növény). A vidám természetű poeta világában *viola*, *hiacint* (ezek fehér, rózsaszín és lila színű szirmokat hajtanak) és *nektárt lehellő rózsa* terem.

Meteorológiai körülménynek számít az, hogy a szomorúság világában *sírból kitértorgott szél*, míg az öröm világában *estvéli szellő* mozgatja a növényeket.

Mindkét világban sajátos akusztikai ingerek érik az embert. A halál világában *csendesség* honol, majd a csendet *irtóztató ének*, *síralmas nóta*, *keserves versek* törik meg. A boldogság világában lelkesítő ének, *mennyei harmónia*, *szép dal*, *új dalok* zengenek.

A dallamokat hangszerek is kísérik: *bús lant*, *bús oboja* az egyik, *gyengén rezgő lant* a másik világban.

A két világot egyedi érzelmek, érzések uralják: *melankólia*, szomorúság, *gyász* – vidámság, *mosoly*, *ambróziás csók*.

A lélek állapota is eltér a két valóságban. A halál világában *félholtan* visszahátráló, rémült lélek, a boldogság világában *víg lélek* jelenik meg.

Nem evilági lények is a szemünk elé lépnek: *szomorú Múza* az egyik, *vidámabb Múzsák*, *Gráciák*, *kis szerelmek* (Ámorok) a másik világban.

Roppant kifejező az, hogy milyen emberek vannak a két világban. A szomorúság völgyében él Hervej, Young, Shakespeare és Racine – csupa Csokonai korában már halott ember. Rajtuk kívül csak *gőzölgő* fejű (elborult elméjű, esetleg vallási fanatikus) emberek vannak itt. Halottak, tébolyultak – és mind férfiak. Ezzel szemben a boldogság világában a vidám természetű poetán kívül csak a *szébb nem* tagjai vannak jelen, közülük is kiemelkedik a *kedves*. Ebben a világban tehát csak élők és csak nők képviselik az emberi fajt.

Különös térhasználat figyelhető meg a két világban. A szomorúság világában a tér meglehetősen nagy, tágas. A szemünk egy völgyet lát, a tekintetünk a Holdtól a ciprusfán át a talajig (sírhalmok) mozog. (Nem beszélve arról, hogy a *szél* csak úgy *tántoroghat* ki a sírból, ha a sírt fedő kölap elmozdul – a nyíláson át pedig már a határtalan mélység sejlik fel előttünk.) A térhasználat szempontjából kulcsfontosságú tereptárgy a ciprusfa. A mediterrán vidékeken és Kis-Ázsiában élő európai ciprus (ennek egyik formája az

⁵ CSOKONAI VITÉZ, i. m., 530.

olasz ciprus) elérheti akár az ötven méteres magasságot is! De a ciprusfélék közé tartozó legkisebb fajták (kasmiri ciprus, kanyon ciprus) is húsz méteresek.⁶ (A ciprusfák egyébként több ezer évig élnek.) Így a versben megjelenő növénygigaszt mellett minden más tárgy és élőlény – köztük Hervey, Young, Shakespeare, Racine – finoman szólva eltörpül. Szemünk tehát igen nagy teret fogad be, amikor a szomorúság völgyét szemléljük.

A boldogság világában viszont az emberek nőnek nagyra. Ebben a világban a legnagyobb látható objektumok az emberek. A rajtuk kívül itt található élőlények közül a legmagasabb is legfeljebb az ember térdéig, esetleg derekáig ér (rózsa). (Innen tudjuk egyébként azt is, hogy a boldogság színtere egy virágos rét.) Múzsák és Gráciák ujjai, mindennemű apró virágok, egy rózsa szirmai közt megszálló kis istenek, egy lant húrjai – ahhoz, hogy ezeket a szemünkkel lássuk, egészen közel kell mennünk hozzájuk. Így viszont a látóterünk beszűkül, a tér kicsivé válik.

2. Az én Poézisom természete című vers születésének problematikája

A vidám természetű poéta című versben két lehetséges költői út rajzolódik elénk. A húszéves költő a boldogság útjára lép rá, ezt az irányt választja. Eme célkitűzése hosszú időre érvényben is maradt, de idővel – főként bizonyos életrajzi történések és belső, gondolatrendszeri változások következtében – tarthatatlanná vált.

Így amikor Csokonai 1802 körül *A vidám természetű poéta* című művét átdolgozta, már nem ez volt az igazi ars poeticája. A költő gondolatrendszerének középpontjában új filozófiai tájékozódás⁷ állt.

Erről leginkább Csokonai 1801-es verse, *Az ember, a poézis első tárgya* tanúskodik. A költő belátja, hogy a boldogságfilozófia hirdetése folytathatatlanná vált. A boldogság „nem vitathatatlan cél többé” (Bíró Ferenc). Az élet célja most már az élet céljának kutatása, a lét kérdéseinek fellelése, a válaszok keresése. Egy „levegői hang” sorolja fel a felleendő kérdéseket:

Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek
Szavára mozgasz? s végre mivé leszel?

Csokonai nem a boldogság, hanem az ember énekese akar lenni.

⁶ *Fák*, Bp., 1995 (Határozó Kézikönyvek).

⁷ Csokonai új filozófiai tájékozódásáról és *Az ember, a poézis első tárgya* című verséről: BÍRÓ, *i. m.*, 407–412; SZAUDER József, „Az estve” és „Az átom” keletkezése (Csokonai és a felvilágosodás) = Sz. J., *Az éj és a csillagok: Tanulmányok Csokonairól*, Bp., 1980, 241–292.

3. A vidám természetű poéta és Az én Poézisom természete című versek összevetése

Az én Poézisom természete című művében Csokonai aktualizálta 1793-as programját, a boldogság énekeseként tünteti fel magát. De sok jel utal rá, hogy 1802 körül már nem ilyen volt Csokonai poézisának természete. Ezért felmerül a kérdés: ha ars poeticája már megváltozott, ha más kérdések foglalkoztatták, akkor vajon miért dolgozta át *A vidám természetű poétát*, miért nyúlt vissza ehhez a verséhez? A kérdés megválaszolásához fel kell tárnunk a két mű közötti különbségeket.

A két költemény a lényegi mondanivalót tekintve gyakorlatilag azonos. Különbségek csak a versekben felépített két világ alkotóelemei között vannak. Ezért érdemes számba venni, hogy Csokonai az új szöveg létrehozásakor milyen elemeket változtatott meg, illetve cserélt ki.

Az én Poézisom természete hevesebben, erőteljesebben és elborzasztóbban kezdődik, mint *A vidám természetű poéta*. Az eredeti első szakaszában megszólított dolgok: sírhalmok, temetők és a halál völgyei. A későbbi kidolgozás nyitánya ezek mellett a holtakat, az éjszakát és magát a halált (*alvilág vakablaka*) is megszólítja. *Szomorú múzsa* (női alak) helyett *petécses fántom* (neemtelen vagy férfi nemű figura) előtt látjuk Hervey-t. *Melankóliának völgyei* helyett *múlándóság völgyei* alkotják a színteret. Az eredeti második strófájában az élőkrol általában beszél, akik érzékszerveikkel felfogják a külvilág ingereit (helyesebben szólva az ingerek hiányát). Az átdolgozott változatban már többes szám első személyt használ Csokonai. Rólunk, azaz önmagáról és a szöveget olvasóról beszél. Így mi, olvasók is bekerülünk a versbe, és érzékeljük a műben épülő világot, szereplők leszünk a költővel együtt.

Az én Poézisom természete első négy versszakában, az új kellékek segítségével egy igazi horrorjelenet bontakozik ki előttünk. Köd, dermedt csend, a ködön átszűrődő holdfény, temető. A sírok közt megjelenik egy szörnyűséges, hullafoltos fantom, egy alvilági teremtmény, aki már megigézett egy emberi lényt: a tehetetlenül *bóbiskoló* Hervey az első áldozata. Valamelyik sírból szél süvölt ki, megmozgatja a növényeket, felkavarja a ködöt – a mozdulatlan táj mozgásnak indul. Ezek láttán a lélek elborzad, meghátrál, majd a csendből irtóztató hangok törnek a megrettent költőre és ránk, olvasókra.

A harmadik szakasz első fele mindkét szövegben a lélek viselkedését mutatja be a szomorúság világában. *Az én Poézisom természetében* ez a viselkedés, a borzalomra való reagálás kidolgozottabb. Az első változatban a lélek *megy*, majd visszahátrál, míg az új szövegben e két fázis közé két mozzanat is beékelődik: a lélek *jár, alél, elhül*, majd *visszahátrál*. A hangulat árnyalásához tartozik az is, hogy míg *A vidám természetű poétában* a lélek *fantáziáin repül*, addig a későbbi változatban *ólom-szárnyakon repül*.

Mindkét vers negyedik szakaszában szerepel a Hesperis (= Estike) nevezetű virág. Csokonai egy másik verséhez írt jegyzeteiből tudjuk, hogy ez a virág kellemes illata miatt igen kedves növény volt számára. De míg az eredeti műben a *szürke Hesperis*, addig az új szövegben a *kedves Estike* formát használja. A virág tehát csak a második versben válik szeretetre méltó, kívánatos növényé. Csokonai határozottságát, eltökéltségét erő-

síti, hogy akár a számára kedves virágot is hajlandó feláldozni azért, hogy a boldogság énekese lehessen.

Az első négy szakasz hevesességét növelte az is, hogy Csokonai a felkiáltójelek számát csaknem megkétszerezte. Amíg az 1793-as műben öt, addig az 1802 körüli versben kilenc felkiáltójel van.

Az én Poézisom természete című műben nem szerepel Shakespeare. Helyette egy Lilláról szóló részt iktatott be a költő (Lilla neve került be még a hetedik versszakba, a *kedvesem* szó helyére). Ebben egyrészt szerepet játszhatott az, hogy Csokonai 1793 óta a *Hamleten* kívül más Shakespeare-műveket is megismerhetett (gondoljunk itt az angol drámaíró vígjátékaira), másrészt pedig az, hogy Lilla emlegetése személyesebbé teszi a verset⁸ a korábbi *szépem* szóhoz képest. (Ha pedig feltételezzük, hogy *Az én Poézisom természete* eleve a *Lilla-dalokhoz* készült, akkor szinte törvényszerű a hölgy nevének megjelenése a műben.)

A boldogság világát ábrázoló részben az *ambróziás csók* kifejezést *borba ferdett csók*-ra változtatta Csokonai. A kis Ámorokkal megszállt rózsza pedig már nem *nektárt*, hanem *nárdust* („egy kékes virágú jóillatú kerti bokrocška” – Csokonai jegyzete az *Anakreoni Dalokhoz*) lehell. A költő az isteni világ kellékeit evilágibb elemekre cserélte.

Az én Poézisom természete című vers utolsó szakaszában *andalgó vidék* helyett *szép Táj* szerepel, némileg módosítva a boldogság világának hangulatát.

Az átdolgozott változat utolsó sorának megfelelő sor *A vidám természetű poétában* így hangzik:

Így alszunk el egy szép dalon.

Az én Poézisom természete utolsó sora pedig így szól:

Még egymás ölébe hullunk a dalon.

Itt tehát már cseppet sem alvásról van szó...

A vidám természetű poéta című vershez képest *Az én Poézisom természetében* a halál világa borzasztóbb, a halál költőitől való elhatárolódás határozottabb, a szomorúság világától való elzárkózás eltökéltebb, hangsúlyozottabb, a boldogság világa valamelyest evilágibb, hevesebb, vérbőbb.

A fejezet elején álló kérdésre (miért dolgozta át Csokonai *A vidám természetű poétát*?) ezek után így válaszolhatunk: Csokonainak szüksége volt egy stílusérték szempontjából szélsőségesebb elemekből álló, ezért erőteljesebb versre – a *Lilla-dalokhoz*.

⁸ WÉBER, i. m., 27.

4. Az én Poézisom természete és a Lilla-ciklus

A Lilla-ciklus kialakításának folyamata körülbelül 1802 tavaszától 1803 tavaszáig tartott.⁹ A kötetben¹⁰ hatvan vers szerepel három könyvbe elosztva. Az első könyv a még beteljesületlen vágyakozás, a viszonzatlan szerelem, a reménykedés verseit, a második a beteljesült szerelem, a boldogság műveit tartalmazza. A harmadik könyv a távollét, a búcsúzás, az elválás, a teljes boldogtalanság, a reményvesztés verseiből áll,¹¹ melyek közül a legutolsók már az éltető elem, lételem hiányáról tanúskodnak.

Régebbi felfogás szerint a ciklus Csokonai Vajda Juliannával szövődött szerelmének története. Az irodalomtudomány jelenlegi felfogása szerint ez nem teljesen igaz, de az bizonyos, hogy a ciklusnak van egy kerek, belső története, „cselekménye”. A ciklus történet-mivoltát Csokonai vetíti előre az *Előbeszéd*ben: „Az én Lillámnak kezdete s folyásának nagyobb része örvendetes, a vége pedig orvosolhatatlan szomorú”.

A történet előtt, kitéüntetett pozícióban áll a kötet nyitóverse, a *Gróf Erdődy né Ö Nagyságához*.¹² A mű nagy része Csokonairól szól. A költő egyes szám első személyben ír önmagáról, saját jelenéről. A mű szomorúságot áraszt, Csokonai halált, *gyász börtöt, setét ciprust, mély völgyeket, éjtszakát* emleget önmagával kapcsolatban.

A végleges, időtlen, vég nélküli boldogtalanság verse ez. A boldogtalanság a jelen és a jövő. Így viszont minden további vers, vagyis a következő ötvenkilenc mű eleve múlt időbe kerül, hiszen Csokonai egy, a történet kezdetéhez képest későbbi állapotot emel a ciklus élére.¹³ A ciklus *Előbeszéd*ében és a *Gróf Erdődy né Ö Nagyságához* írott ajánlóversben a jelenkori Csokonai szól hozzánk. Az összes többi versben – így *Az én Poézisom természetében* is – a korábbi Csokonai, a lírai én régebbi változata szerepel, aki a ciklus végére eljut a jelenhez.

Ha *Az én Poézisom természetét* a kötet részeként, az ajánló vers után olvassuk, akkor tudjuk, hogy minden, amiről a vers szól, az már a múlt. Tudjuk, hogy nincs boldogság, nincs szerelem, tudjuk, hogy a versben megszólaló Csokonai kudarcot vallott. Így minden szavát, lelkesen elmondott célját legfeljebb csak őszinte szomorúsággal olvashatja az ember, tudván: a versben megszólaló ember el fog bukni.

Így azonban felvethető a hipotézis: az ajánló vers és az azt követő mű közötti kontraszt fokozásáért, a kívánt hatás eléréseért írta át Csokonai *A vidám természetű poétát* egy szélsőségesebb és hevesebb művé: *Az én Poézisom természete* című verssé. Azaz: a korábbi változatot egy bizonyos hatásmechanizmus megvalósítása érdekében kellett átdolgoznia a költőnek. Az átdolgozás ténye pedig adalékul szolgálhat ahhoz, hogy Csokonai mennyire tudatosan komponálta meg kötetét.

⁹ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla*, a szöveget gondozta, az idézeteket válogatta, a szövegmagyarázatokat, kérdéseket és kiegészítő jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Bp., 1996 (Matúra Klasszikusok), 31.

¹⁰ A kötetkompozícióról: ZENTAI Mária, „Érzékeny dalok” vagy „poétai román” (*Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója*), Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1988, 91–108.

¹¹ DEBRECZENI, i. m., 37.

¹² DEBRECZENI, i. m., 38–39.

¹³ DEBRECZENI, i. m., 39.

